
**ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС.
СІМЕЙНЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО**

УДК 342.78-056.2

Алексєєва Ольга Василівна,
кандидат юридичних наук, старший дослідник,
провідний науковий співробітник ДНДІ МВС України,
м. Київ, Україна

ORCID ID 0000-0003-3390-536X

Чисніков Володимир Миколайович,
доктор юридичних наук, доцент,
головний науковий співробітник ДНДІ МВС України,
м. Київ, Україна

ORCID ID 0000-0003-2020-7298

Лелет Сергій Миколайович,
кандидат юридичних наук, старший дослідник,
начальник відділу ДНДІ МВС України,
м. Київ, Україна

ORCID ID 0000-0001-6099-4121

Кожухар Оксана Володимирівна,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник ДНДІ МВС України,
м. Київ, Україна

ORCID ID 0000-0002-2234-781X

Якубчик Тетяна Василівна,
старший науковий співробітник ДНДІ МВС України,
м. Київ, Україна

ORCID ID 0000-0003-1415-5372

**ДІТИ ЯК ОСОБЛИВА ГРУПА ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ
ПІД ЧАС ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ**

Розглянуто особливості дітей як окремої соціальної групи цивільного населення, а також як особливої категорії, захищеної спеціальними нормами міжнародного гуманітарного права. Проаналізовано основні документи, у яких закріплено головні принципи міжнародного права щодо дітей (зокрема Child's Best Interests) під час збройних та воєнних конфліктів, і з'ясовано причини певної фактичної невідомості його норм, що, своєю чергою, зумовлює появу низки проблем захисту прав дітей, що опинилися в обставинах війни. Зроблено спробу конкретизувати правовий статус дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів, через виокремлення їх як особливих суб'єктів міжнародного гуманітарного права. Здійснено аналіз пропозицій сучасних вчених щодо вдосконалення механізму захисту прав дітей під час війни.

© Aliexsieieva Olha, Chysnikov Volodymyr, Lelet Serhii, Kozhukhar Oksana, Yakubchik Tetiana, 2022

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2022.3\(57\).20](https://doi.org/10.36486/np.2022.3(57).20)

Issue 3(57) 2022

<http://naukaipravoohorona.com/>

Ключові слова: діти, гуманітарне право, суб'єкт, міжнародне законодавство щодо дітей, принципи та постулати, порушення прав дитини в умовах війни.

Щоденно під час збройних конфліктів гинуть та отримують поранення сотні тисяч цивільних осіб. Лєвова частка цих жертв, як не прикро, – діти, адже, за даними ЮНІСЕФ, понад мільярд неповнолітніх у світі проживають в умовах воєн. Упродовж останніх десяти років унаслідок військових і збройних конфліктів різного штибу загинуло 2 млн дітей, 6 млн залишилися без домівок, 12 мільйонів отримали поранення чи залишились інвалідами і щонайменше 300 тисяч дітей-солдат беруть участь у понад 30 конфліктах. За оцінками тієї ж ЮНІСЕФ, загалом у світі станом на січень 2019 року не отримують необхідного захисту понад 34 млн дітей, які живуть в умовах конфліктів або надзвичайних ситуацій. Понад два десятки мільйонів дітей є переміщеними особами і біженцями, а ще багато інших утримуються в якості заручників, викрадені або продані. У багатьох державах зруйновано системи реєстрації народження та правосуддя у справах неповнолітніх. Найбільше таких дітей у Йємені (6,6 млн), Сирії (5,5 млн), Демократичній Республіці Конго (4 млн) та ін. Зараз, коли Європарламентом вже визнано численні воєнні злочини Росії проти цивільного населення України (серед яких невибіркові атаки на житлові райони та цивільну інфраструктуру, унаслідок чого загинуло тисячі людей, викрадення, сексуальне насильство, катування та інші звірства, масові вбивства в Бучі, Ірпені, Ізюмі та Лимані, напади на маріупольський театр та залізничний вокзал Краматорська, що великою мірою асоціюються з жахітливими дитячими жертвами) [1] можемо говорити про те, що в центрі Європи діти, так само, як і деінде, донині залишаються повністю незахищеними перед будь-якими викликами війни.

У зв'язку з цим цілком закономірно постає питання: як узагалі можлива ця ситуація у 21 сторіччі, коли, здавалося б, вироблено стільки потужних механізмів захисту дітей? Чи нам, на превеликий жаль, узагалі доречніше прийняти той факт, що Міжнародне гуманітарне право є нічим іншим як черговою цивілізаційною казкою? У такому разі ми живемо в незрілому суспільстві, що в гуманітарному і правовому плані практично не прогресувало з часів середньовіччя, адже забезпечення прав і свобод дитини – це маркер гуманістичного розвитку цивілізації.

Метою дослідження є з'ясування питань вдосконалення механізму захисту прав дітей під час війни як особливої категорії, захищеної спеціальними нормами міжнародного гуманітарного права.

Вивченню проблем захисту прав дітей, що опинилися в обставинах війни, присвятили свій доробок українські вчені-дослідники як сфери дитинства, так і царини міжнародного права: Опольська Н., Крестовська Н.М., Фаді Бані-Насер, Ярмакі В.Х., Сенаторова О.В., Баймуратов М.О. та ін. Ми ж звертаємося до згаданої тематики у зв'язку з її особливою злободенністю в період повномасштабного вторгнення Росії в Україну й численними воєнними злочинами, вчиненими щодо дітей.

Міжнародне гуманітарне право (право збройних конфліктів) – система міжнародно визнаних правових норм і принципів, що застосовуються під час збройних

конфліктів, встановлюють права і обов'язки суб'єктів міжнародного права щодо заборони чи обмеження використання певних засобів і методів ведення збройної боротьби, забезпечення захисту жертв конфлікту та визначають відповідальність за порушення цих норм (визначення з Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних силах України) [2].

Іншими словами, міжнародне гуманітарне право як самостійна галузь міжнародного публічного права було розроблене для того, щоб урегулювати відносини, які виникають під час збройних конфліктів. Історично воно має звичаєву природу, сягаючи в часи стародавніх Греції та Риму, у середньовіччя. Коли звичаєве право втратило свою силу й йому на зміну прийшли кодифіковані юридичні норми, з'явилися й закони, що мали б захищати й цивільне населення: Женевські конвенції 1864, 1906 років, Гаазьких конвенцій 1899, 1907 років та Санкт-Петербурзької декларації 1868 року [3, с. 85]. Загибель величезної кількості людей, жорстокість Другої Світової війни та свавілля тоталітарних правителів призвели до усвідомлення необхідності створення ефективних інструментів і механізмів захисту прав людини на міжнародному рівні. Така політична і правотворча діяльність була започаткована, в першу чергу, в ООН. Поновлення віри в основні права людини та розвиток поваги до них закріплено в якості цілей Організації (преамбула, ст. 1 та статті 55, 56 Статуту).

Особливе місце в МГП посідають 3 основоположні принципи щодо ведення воєнних дій: розрізнення, пропорційності, обережності (I Додатковий протокол ст. 48 "Основна норма"). Принцип розрізнення полягає в тому, що заборонено нападати на цивільних осіб та цивільні об'єкти. Принцип розрізнення є головним серед всіх представлених, тому що порушення цього принципу робить неможливим існування інших норм МГП. Похідним від принципу розрізнення є заборона нападів невибіркового характеру, що корелюється з принципом пропорційності, за яким перевага повинна переважати завдану цивільним особам та об'єктам шкоду (важливим є те, що тут ідеться саме не про цілеспрямований напад на цивільних осіб чи об'єкти, а ризик випадкової нецілеспрямованої шкоди). У іншому разі військові дії забороняються, що корелюється з принципом обережності.

Порушення всіх цих принципів спостерігаємо нині в Україні [4]. Узагалі принципів МГП значно більше (як-от гуманізму, неприпустимості й дискримінації, захисту прав комбатантів тощо, проте наразі серед юристів немає одностайності щодо поняття, класифікації, формулювання цих принципів) [5].

У нормах міжнародного гуманітарного права передовсім ідеться про поняття цивільного населення (розкрито в нормі 5 Зводу Звичаєвого міжнародного гуманітарного права): "цивільною особою є будь-яка особа, що не входить до складу збройних сил". Цивільне населення складається з усіх осіб, які є цивільними особами [3, 81]. Крім того, норми МГП передбачають також надання спеціального режиму міжнародно-правового захисту для деяких категорій цивільних осіб, таких як поранені, хворі, інваліди, вагітні жінки, діти до 15 років, цивільний медичний персонал, персонал організації цивільної оборони. Поранені, хворі, діти набувають такого захисту через свою підвищену уразливість в умовах збройного конфлікту. При цьому правовий захист дітей під час воєнних і збройних конфліктів розвивався як у контексті МГП, так і паралельно до нього.

Катастрофічні для гуманітарної сфери наслідки Першої світової війни зумовили постановку питання про особливий захист дітей на міжнародному рівні. Англійка Еглантайн Джебб, що створила організацію “Рятуйте дітей”, розробила проєкт універсальної декларації прав дитини, яка за її підписом, а також підписами видатного педагога Януша Корчака та голови МКЧХ Гюстава Адора була представлена до Ліги Націй і у 1924 р. нею прийнята. За постановами Декларації саме діти мали бути першими, хто має отримувати допомогу під час будь-якої екстремальної ситуації, зокрема, збройного конфлікту [6]. Женевська декларація про права дитини 1924 року не містила безпосередньо права на безпеку дитини (втім, з 5 її програмних пунктів 2 (II–III) можна розглянути як складові права на безпеку в сучасному розумінні). 1946 р. болівійське відділення МКЧХ запропонувало проєкт Конвенції про захист дітей у випадку міжнародного конфлікту або громадянської війни, але ця ідея була відхилена, а запропоновані норми включено до складу Четвертої Женевської конвенції (далі – Женева-4), присвяченої захисту цивільного населення під час війни. Женева-4 встановлювала декілька категорій дітей, які перебували під її захистом: діти до 7 років, до 15 років, до 18 років. Останніх, зокрема, заборонялось примушувати до праці на користь держави-окупанта. У Загальній Декларації прав людини, проголошеній Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй (10 грудня 1948 року, стаття 25, пункт 2), зазначається, що материнство і дитинство дають право на особливе піклування і допомогу. У Принципі 8 Декларації прав дитини 1959 року передбачено, що дитина за всіх обставин повинна бути серед тих, хто першими одержують захист і допомогу. Проголошення дітей осередками миру, встановлення зелених коридорів. Крім цього, необхідність охороняти дитину була також передбачена у Конвенції Ради Європи про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. [та Конвенції про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини: Конвенції про права людини та біомедицину від 4 квітня 1997 р. Усі зазначені акти задекларували основні засади захисту та забезпечення прав всіх людей, у тому числі й дітей, які були визнані об'єктом особливого захисту. Конвенція про права дитини, відкрита для підписання 20 листопада 1989 р., і ратифікована майже усіма країнами світу, підтвердила положення Женеви-4 та Першого Протоколу. І набагато далі пішла Конвенція МОП № 182, яка прирівняла вербування дітей для використання їх у збройних конфліктах до найгірших форм дитячої праці і зобов'язала країни-учасниці до викорінення цього ганебного явища.

Натепер питання забезпечення прав дітей на міжнародному рівні регулюються низкою відповідних міжнародно-правових актів, які закріплюють загальне положення про те, “що дитина внаслідок її фізичної і розумової незрілості потребує спеціальної охорони і піклування, включаючи належний правовий захист як до, так і після народження”, у тому числі в контексті збройних конфліктів. Зазначені міжнародно-правові акти умовно можна поділити на дві групи: загальні та спеціальні, серед яких основним та найважливішим є Конвенція ООН про права дитини. До документів *загального захисту* належать:

1) статті 27–34 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни. Стаття 75 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12

серпня 1949 року, що стосуються захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, визначають основоположні гарантії захисту, якими користуються діти як невід’ємна частина цивільного населення. Серед них – право на життя, гуманне поводження, особисту повагу, повагу до честі, а також заборона катувань, тілесних покарань, каліцтв, колективних покарань тощо;

2) статті 48 та 51 ДП I та норма 1 Звичаєвого міжнародного гуманітарного права імперативно зобов’язують розрізняти під час ведення бойових дій цивільне населення і комбатантів, а також цивільні об’єкти та військові об’єкти. Це також додатково захищає дітей від нападів, у тому числі невивіркових, а також об’єкти – школи та лікарні.

Спеціальні норми міжнародного гуманітарного права визначають заходи щодо захисту дітей під час евакуації, створення безпечних зон і місцевостей: 1) стаття 77 ДП I – діти користуються особливою повагою, їм забезпечується захист і допомога, які потрібні з огляду на вік або з будь-якої іншої причини, а також захист від будь-якого роду непристойних посягань;

2) спеціальні норми міжнародного гуманітарного права визначають заходи захисту дітей:

– під час евакуації та створення безпечних зон і місцевостей (статті 14, 17, ч. 1, ст. 24, ч. 2 ст. 132 ЖК IV, ст. 78 ДП I);

– під час догляду (піклування) за ними та здійснення освітньої діяльності (ст. 23, ч. 1 ст. 24, ст. 50, ч. 5 ст. 89, 94 ЖК IV, ч. 1 ст. 70 ДП I);

– під час встановлення особи дітей та реєстрації їхніх сімейних зв’язків (ст. 24–26, ч. 2 ст. 50, ч. 2 ст. 85 ЖК IV, ст. 74 ДП I).

Окремі заборони стосуються залучення дітей до участі у збройному конфлікті. Серед них – заборони вербувати дітей до збройних сил та дозволяти дітям брати участь у бойових діях. Ці заборони містяться у Факультативному протоколі щодо участі дітей у збройних конфліктах від 2000 року, а також у Декларації про захист жінок і дітей під час надзвичайних ситуацій та збройних конфліктів від 1974 року.

Отже, діти як частина цивільного населення користуються загальним захистом, передбаченим Женевською конвенцією 1949 року про захист цивільного населення під час війни (ЖК IV) та Додатковим протоколом до Женевських конвенцій 1977 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (ДП I). Названі документи імперативно встановлюють заборони нападів на цивільних осіб, невивіркових нападів, а також використання зброї невивіркової дії.

З огляду на зазначене вище, діти є окремою категорією, котра потребує особливого захисту від загроз і небезпек війни. Чому саме вони?

Діти – вікова група найвищого ризику бідності або соціальної ізоляції, особливо вразлива, беззахисна соціально-демографічна категорія населення; вони виступають основними суб’єктами та об’єктами системної дискримінації, яка особливо посилюється в умовах збройних конфліктів. Діти є особливо вразливими ще й унаслідок своєї фізичної та психічної несформованості, що значно ускладнюється в умовах кризових ситуацій, зокрема під час збройних конфліктів. Такими їх роблять:

а) брак життєвого досвіду в поєднанні з тенденцією до поспішних узагальнень;

б) схильність до впливу навколишнього середовища, підбурювання інших осіб при груповому спілкуванні, передусім дорослих;

в) специфічне трактування в низці випадків понять сміливості, чесності, товариськості;

г) незавершеність розвитку системи навичок соціального поведіння, а отже, здійснення неправильних дій у складній ситуації;

г) емоційність реакцій на будь-які явища.

Мабуть, найкрасномовнішим унаочненням порушення прав дітей під час війни, з урахуванням названих вище вікових особливостей, є вербування їх для виконання тих або інших військових дій. У багатьох збройних конфліктах сучасного світу неповнолітні вважаються економічно вигідною альтернативою дорослим солдатам, оскільки легко піддаються навіюванню, невибагливі в побуті, переважно не розуміють логіки військових дій, не мають сталих моральних цінностей, не усвідомлюють, що таке смерть, а отже, є ідеальними бійцями. На сьогодні до списку країн, чії урядові сили вербують дітей, потрапили Іран, Афганістан, Демократична Республіка Конго, Ємен, М'янма, Сомалі, Судан, Чад і Південний Судан. У деяких збройних конфліктах країн Африки підлітки складають чи не половину воюючих армій. Під час війни між Іраном та Іраком іракські військові виявили, що іранські діти-солдати, багатьом із яких не було й 15, були найбільш складним супротивником, оскільки не відчували страху, і це робило їх особливо небезпечними. Існують обставини, за яких озброєні групи, включаючи терористичні та екстремістські, сприймаються певними територіальними спільнотами як захисники від загрози насильства з боку іншої групи або держави. Подібні ситуації, на жаль, характерні для Донбасу починаючи з 2014 року, де свідомістю пересічних громадян легко маніпулювати, формуючи певний образ ворога й удаючись до використання громадську думку. За таких умов самі родини підштовхують неповнолітнього до вступу в лави певних збройних формувань, провокуючи на конкретні дії – “захист свого дому”. Таким чином, діти зі справжньою зброєю в руках навчаються бойового мистецтва воювати вдвох або втрох, ураховуючи топографічні особливості місцевості, прораховувати варіанти ефективного ураження супротивника тощо. Прикладами так званих “патріотичних клубів” у м. Донецьку є “Братство народів” під керівництвом Ю. Афанасьєва (у минулому – учасника російської агресії в Абхазії), у м. Горлівка – “Амазонки”, до складу якого входять лише неповнолітні дівчата, які спеціалізуються на стрільбі з гранатометів. На базі Донецького металургійного ліцею в м. Донецьку створено військово-патріотичний спортивний клуб “Російський ведмідь”, який очолив О. Глуценко (майстер із профтехосвіти зазначеного закладу), військову підготовку неповнолітні члени угруповання проходили на тренувальній базі терористів у м. Углегорську. Серед незаконних збройних формувань, сформованих із дітей на Донбасі, – бригада “Восток”, козака національна гвардія “Всевеликого війська Донського”, козацький союз “Область війська Донського”, батальйон “Спарта”, бригада “Призрак”, батальйон “Сомалі”, інтернаціональна бригада “Пятнашка”, батальйон СРСР “Брянка”, “Народне ополчення Донбасу”, група швидкого реагування “Бетмен”, батальйон “Оплот” та багато інших. За період повномасштабного вторгнення фіксувалися непоодинокі спроби вербування українських дітей на щойно захоплених

ворогами територіях. Злочинність таких діянь полягає в тому, що збройним конфліктам притаманне жорстоке начало, і сам характер цих конфліктів унеможливує добровільну та свідому згоду з боку осіб до 18 років.

Узагалі проблема пропаганди серед дітей та підлітків червоною ниткою проходить через увесь спектр больових точок війни, є дуже розлогою й потребує окремого дослідження.

Понад половину сукупної кількості біженців у світі складають діти віком до 18 років. За час повномасштабного вторгнення в Україні біженцями стало понад 2 млн дітей. Слід зазначити, що маючи чимало спільного з іншими групами дітей з особливими потребами, діти-біженці як окрема група є вдвічі більш вразливою – з одного боку, через те, що вони діти, а з іншого – через те, що вони біженці [7]. Значна кількість дітей-біженців упродовж тривалого часу залишаються в неприродному та обмеженому середовищі в таборах для біженців. Деякі діти народжуються в таких таборах і не мають уявлень про інше життя, а дехто є біженцями в другому поколінні. Принцип вищих інтересів дитини вимагає, щоб рішення, які матимуть тривалі наслідки для дитини, приймалися якомога швидше, аби уникнути довгого очікування. Однак ситуація з біженцями не піддається швидкому розв'язанню, і планування в цьому контексті слід проводити в рамках довгострокової стратегії. Особливо болючою є тема примусової депортації наших дітей до країни-агресорки: на 10 жовтня насильницьким незаконним шляхом було вивезено лише за офіційними даними 8140 дітей, доля яких натеper є абсолютно невизначеною. Широкого розголосу набули справи з викраданням українських дітей, вчиненими громадянами країни-окупанта, у той час як численні російські соціальні блогери буквально волають про украї неблагополучний стан сфери сирітства в їхній країні (кричущі випадки знущань над дітьми-сиротами в так званих прийомних сім'ях, інтернатах, монастирях, вторинного сирітства тощо), що з роками лише погіршується. У будь-якому разі війна розлучає сім'ї, і натеper це стало окремою трагедією практично для кожної української дитини.

Право на життя людини, як відомо, є абсолютним та невід'ємним (стаття 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р.). Зобов'язання держави щодо забезпечення права на життя повинні дотримуватися під час збройних конфліктів, і попри те, що міжнародні договори дозволяють державам робити відступ від деяких норм під час надзвичайних ситуацій, відступати від права на життя не допускається.

Водночас за час повномасштабного вторгнення Росії в Україну лише за офіційними загальновідомими даними на 10 жовтня 2022 року внаслідок повномасштабної збройної агресії російської федерації загинуло понад 422 дитини загинуло та понад 804 отримали поранення різного ступеня тяжкості, що є свідченням масових порушень права людини на життя. Діти здебільшого гинуть під обстрілами, які зачіпають, з-поміж іншого, дитячі установи.

Крім того, повномасштабне вторгнення російської федерації в Україну різко погіршило стан і в інших сферах охорони дитинства, де Україна досягла значних успіхів, і загострило ті проблеми, які ще не були вирішені (поширення соціально небезпечних та інфекційних хвороб, скорочення програм імунізації, загострення жорстокості та насильства щодо дітей та у дитячому середовищі, погіршення

доступу до послуг освіти, охорони здоров'я та соціальної сфери). Величезна частина дітей зазнала руйнівних впливів посттравматичних стресових розладів під час активної фази соціалізації.

Усе зазначене вище складає далеко не весь спектр згубних наслідків воєнних та збройних конфліктів для дітей та підлітків, проте дає чітку картину того, що війна у прямому сенсі позбавляє українське суспільство майбутнього. Як так сталося, що норми МПП в умовах широкомасштабного вторгнення Росії в Україну виявилися недієвими? Міжнародне право прав людини у низці документів захищає дітей як окрему категорію під час збройних конфліктів, зокрема встановлюючи заборони вчинення конкретних злочинів як от вербування чи сексуальне насильство. Основним таким документом є Конвенція ООН про права дитини, обов'язок виконувати яку покладений і на російську федерацію. Захист прав дитини під час воєнних дій – Женевською конвенцією про захист цивільного населення та IV Гаазькою конвенцією про закони і звичаї війни на суходолі. Натомість спостерігаємо цілковиту безкарність осіб, які вчиняють злочини проти дітей, що кваліфікується як правопорушення міжнародним правом в області захисту прав людини, а також Римським статутом Міжнародного кримінального суду. Росія грубо порушує як Звичаєве міжнародне гуманітарне право, так і Конвенцію ООН про права дитини, де прямо вказано, що під час збройного конфлікту діти мають право на особливі повагу та захист. Численні вбивства та поранення дітей, руйнування шкіл і лікарень, відмова в доступі до гуманітарної допомоги, примусове переміщення цивільного населення, зокрема дітей, на територію РФ свідчать про тримання під прицілом дітей усієї України [8]. Виходить, урешті-решт справджується підхід Наполеона до міжнародного права: “Спочатку я здобуду перемогу, а потім нехай правники винаходять виправдання”.

Міжнародне співтовариство перебуває в перехідному періоді, який характеризується нестабільністю, появою новітніх конфліктів, які далеко виходять за рамки звичайних. Як свідчить практика міжнародних відносин, такі конфлікти характеризуються значною нестабільністю та призводять до значної кількості жертв серед цивільного населення, тому МПП слід розглядати як намагання міжнародного співтовариства встановити норми і правила поведінки сторін збройного конфлікту з метою полегшити страждання жертв цих конфліктів [3]. Як відомо, міжнародні стандарти належать до інструментів “м'якого права”, яке надає рекомендації щодо того, як розширити захист і дотримання прав дитини, у той час як слід забезпечити імперативність і безальтернативність названих норм міжнародного права щодо захисту дітей під час збройних конфліктів. Першочерговою турботою Європейського Союзу та його держав-учасниць є підтримка і захист прав усіх дітей. У своїй діяльності щодо забезпечення захисту дітей, які зазнали впливу збройного конфлікту,

Європейський Союз керується відповідними міжнародними і регіональними нормами, стандартами прав людини і гуманітарного права. Мета різних інституцій, пов'язаних із комітетом ООН з прав дитини – спеціальним органом всесвітнього співтовариства зі спостереження і контролю за дотриманням прав дитини, полягає у тому, щоб впливати на треті країни і неурядові сили, які спонукають їх забезпечувати дотримання норм і стандартів міжнародно прийнятих прав людини і

гуманітарного права, а також регіональних правових документів у цій сфері, вживати ефективних заходів щодо захисту дітей від впливу на них збройного конфлікту, щоб припинити використання дітей в арміях і збройних групах і припинити безкарність. Держави повинні на базі наявних фактів вживати заходів для розробки політики і програм в цілях усунення чинників, що породжують насильство щодо дітей;

– держави несуть основну відповідальність за забезпечення дотримання прав дитини на захист і доступ до відповідних послуг, а також за підтримку потенціалу сімей з догляду за дітьми в умовах безпечного середовища;

– держави зобов'язані гарантувати відповідальність тих, хто вчинив насильство щодо дітей;

– уразливість дітей до насильства пояснюється їх віком, а також тим, що вони знаходяться в процесі розвитку. Деякі діти є особливо вразливими через свою стать, расу або етнічне походження, інвалідність або соціальний статус;

– діти мають право на висловлення своїх думок, і на ці думки необхідно зважати при впровадженні політики і програм. У основу всіх дій щодо дітей слід покласти принцип Child Best Interests – дотримання найкращих принципів дитини. При визначенні основних інтересів дитини у кожному конкретному випадку необхідно враховувати дві умови: по-перше, у якнайкращих інтересах дитини буде збереження її зв'язків із сім'єю, крім випадків, коли сім'я виявляється особливо непридатною або явно неблагополучною; по-друге, у якнайкращих інтересах дитини буде забезпечення її розвитку у безпечному, спокійному та стійкому середовищі, що не є неблагополучним.

Зайва деталізація і громіздкі формулювання принципів, розподіл на загальні і спеціальні також перешкоджають виконанню норм МГП. Чіткість і лаконічність системи принципів МГП може сприяти більш ефективному застосуванню й розумінню [5, с. 97]. Слід погодитись з Аль-Нсур і Н.М. Крестовською, котрі відзначив розкиданість положень щодо заходів для захисту дітей по текстах Женевських конвенцій і Додаткових протоколів. На їх думку, відсутність системності в викладі норм МГП прямо й украй негативно впливала на дотримання та виконання державами-учасницями цих міжнародних угод.

Отже, на основі проведеного дослідження можна дійти низки висновків.

1. Для дітей як суб'єктів зміст значної частини основних прав людини нічим не відрізняється від прав повнолітніх осіб. Проте крім того дітям належать ще й особливі, додаткові можливості, зафіксовані Конвенцією про права дитини. Спеціальним органом всесвітнього співтовариства зі спостереження і контролю за дотриманням прав дитини, закріплених у згаданій Конвенції, є комітет ООН з прав дитини.

2. Дитинство також являє собою окремий правовий і соціальний стан саме тому, що діти мають право на особливий захист і допомогу.

3. Конвенція з прав дитини (CRC) ратифікована майже усіма державами, але застосовується вона аж ніяк не всюди. В обстановці збройного конфлікту діти страждають абсолютно непропорційно, причому ці страждання різноманітні і мають довготривалі наслідки. Вплив збройного конфлікту на майбутні покоління може посягти насіння для продовження конфліктів або їхнього повторного

відродження. На подолання цієї ситуації спрямований Додатковий протокол до CRC по залученню дітей у збройний конфлікт [8].

Не слід недооцінювати масштаби трагедії дитинства в часі повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну та її наслідків для українського суспільства, що можуть призвести до втрати цілого покоління. Зростаючи в період проведення військових дій чи конфліктів, діти й підлітки набагато більше, ніж дорослі, потерпають від війни; а отже, потребують особливого захисту, який у мирний час забезпечували їм сім'я, суспільство, держава і закон. Саме тому так важливо забезпечити ефективний механізм реалізації норм міжнародного гуманітарного права та інших щодо дітей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Європарламент визнав Росію державою-спонсором тероризму. URL: <https://www.euro-integration.com.ua/news/2022/11/23/7151178/> (дата звернення: 04.10.2022).
2. Сенаторова О.В. Права людини і збройні конфлікти: навчальний посібник. Київ, 2018. 208 с.
3. Фаді Бани-Насер. Міжнародно-правовий захист цивільного населення та інших категорій осіб під час збройних конфліктів. Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. 2015. № 6. С. 79–87.
4. Андреев В.В. Принципи війни за міжнародним гуманітарним правом. URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/11/110.pdf>.
5. Ярмачі В.Х. Система принципів міжнародного гуманітарного права, що застосовується під час збройних конфліктів. Південноукраїнський правничий часопис. 2018. № 4. Ч. 1. С. 95–98.
6. Крестовська Н.М. Права дитини під час збройного конфлікту: Перша світова війна і сучасність. Державний суверенітет, національна безпека і світовий правопорядок: історико-правова конференція. 27–30 листопада 2014 р., м. Берегове. К.: Ужгород: Говерла, 2014. С. 150–157.
7. Джеральдіна ван Б'юрен. Міжнародне право в галузі прав дитини / пер. з англ. І.Є. Краснокутський. Одеса: АО БАХВА. 2016. 517 с.
8. Пиєнична А.В. Адміністративно-правове забезпечення прав дітей в умовах проведення антитерористичної операції в Україні. Київ. 2016. 238 с.
9. Катриона Келли. “Маленькие граждане большой страны”: интернационализм, дети и советская пропаганда: интернационализм, дети и советская пропаганда.
10. Кісіль А.В., Костенко І.В. Особливості участі неповнолітніх в збройних конфліктах на Сході України та за кордоном. Прикарпатський юридичний вісник. Випуск 6 (41), 2021. С. 115–118.
11. Марія Чеховська, Ірина Нічитайло. Правові аспекти втягнення неповнолітніх до участі у бойових діях. Підприємництво, господарство і право. 2016. № 8. С. 150–154.
12. Опольська Н. Права дітей, які постраждали внаслідок збройного конфлікту в Україні. УПРАВО. Вип. 2015. № 27. С. 278–283.
13. Котуха О.С. До питання міжнародно-правового захисту прав дитини під час збройних конфліктів. Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Юридичні науки. 2019. Вип. 8. С. 240–247.
14. Турченко О.Г. Право дитини на безпеку під час збройного конфлікту “політичне життя”. 2019. № 2. С. 6–14.
15. Щebetун І.С., Михайліна Т.В. Захист прав дітей на окупованих територіях: міжнародний досвід та українські реалії. Політичне життя. 2019. № 2. С. 33–37.
16. Дуцик Д., Черниш В., Вороніна В., Рюче Н., Мороз І., Паперняк О., Калупаха І. АБВ. Збройний конфлікт в термінах (Путівник для України). Київ: Правничий вісник Університету “КРОК”, 2019. 90 с.
17. Новаковський П.М. Діти зі зброєю у руках: жакливі реалії сучасної війни. С. 681–684.
18. Юшкевич О.Г. Міжнародні стандарти щодо участі дітей у збройних конфліктах. проблеми сучасної поліцейстики. Харків, 2022. С. 226–229.

19. *Клименко О.* (2019). Залучення дітей до участі в збройних конфліктах: моделі та методи вербування (український досвід). Соціологічні студії, 2 (15), 13–20. DOI: <https://doi.org/10.29038/2306-3971-2019-02-13-20>.

20. *Швець Я.І., Соколова І.О.* Порушення прав дітей під час війни Російською Федерацією. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2022. Серія Право. Вип. 71. С. 99–103.

REFERENCES

1. The European Parliament recognized Russia as a sponsoring power for terrorism. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/11/23/7151178/> (Date of Application: 04.10.2022) [in Ukrainian].

2. *Senatorova, O.V.* (2018) Prava lyudyny i zbroyni konflikty. “Human Rights and Armed Conflicts: a study guide”. Kyiv. 208 p. [in Ukrainian].

3. *Fadi Bani-Naser* (2015) Mizhnarodno-pravovyy zakhyst tsyvil'noho naseleння ta inshykh katehoriy osib pid chas zbroynykh konfliktiv. “International Legal Protection of the Civilian Population and Other Categories of Persons during Armed Conflicts”. Scientific Notes of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine 6, 79–87 [in Ukrainian].

4. *Andriyiev, V.V.* *Pryntsypy viyny za mizhnarodnym humanitarnym pravom.* “Principles of War under International Humanitarian Law”. <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/11/110.pdf> [in Ukrainian].

5. *Yarmaki, V.Kh.* (2018) *Systema pryntsypiv mizhnarodnoho humanitarnoho humanitarnoho prava, shcho zastosovuyet'sya pid chas zbroynykh konfliktiv.* “The System of Principles of International Humanitarian Law Applied during Armed Conflicts”. South Ukrainian Legal Journal. No 4. Part 1. P. 95–98 [in Ukrainian].

6. *Krestov's'ka, N.M.* (2014) Prava dytyny pid chas zbroynoho konfliktu: Persha svitova viyna i suchasnist'. “Children’s Rights during Armed Conflict: World War I and Modern Times”. State sovereignty, national security and world legal order in the historical-legal conference. November 27–30, 2014, Berehove. K.: Uzhgorod: Govnrla, P. 150–157 [in Ukrainian].

7. *Geraldine van Buuren* (2016) Mizhnarodne pravo v haluzi prav dytyny. International law in the field of children’s rights / trans. from English I.E. Krasnokutskyi. Odesa: JSC BAHVA. 517 p.

8. *Pshenychna, A.V.* (2016) Administratyvno-pravove zabezpechennya prav ditey v umovakh provedennya antyterrorystychnoyi operatsiyi v ukrayini. “Administrative and Legal Protection of Children’s Rights in the Context of an Anti-Terrorist Operation in Ukraine”. Kyiv. 238 p. [in Ukrainian].

9. *Katriona Kelli.* (2003) Malen'kiye grazhdane bol'shoy strany: internatsionalizm, deti i sovetskaya propaganda: internatsionalizm, deti i sovetskaya propaganda. “Little Citizens of a Big Country”: Internationalism, Children and Soviet Propaganda: Internationalism, Children and Soviet Propaganda. New Literary Review 2 [in Russian].

10. *Kisil', A.V., Kostenko, I.V.* (2021) Osoblyvosti uchasti nepovnoletnikh v zbroynykh konfliktakh na skhodi ukrayini ta za kordonom. “Peculiarities of the Participation of Minors in Armed Conflicts in Eastern Ukraine and Abroad”. Carpathian Legal Bulletin Issue 6(41), 115–118 [in Ukrainian].

11. *Mariya Chekhov's'ka, Iryna Nychytaylo* (2016) Pravovi aspekty vtyahennya nepovnoletnikh do uchasti u boyovykh diyakh. “Legal Aspects of Involvement of Minors in Combat Operations”. Entrepreneurship, Economy and Law 8, 150–154 [in Ukrainian].

12. *Opolska, N.* (2015) Prava ditey, yaki postrazhdaly vnaslidok zbroynoho konfliktu v Ukrayini. “The Rights of Children Who Suffered As a Result of the Armed Conflict in Ukraine”. UPRAVO 27, 278–283 [in Ukrainian].

13. *Kotukha O.S.* (2019) Do pytannya mizhnarodno-pravovoho zakhystu prav dytyny pid chas zbroynykh konfliktiv. “On the Issue of International Legal Protection of Children’s Rights during Armed Conflicts”. Bulletin of the Lviv University of Trade and Economics. Legal Sciences 8, 240–247 [in Ukrainian].

14. *Turchenko, O.H.* (2019) Pravo dytyny na bezpeku pid chas zbroynoho konfliktu “politychne zhyttya”. “The Child’s Right to Safety during the Armed Conflict “Political Life” 2, 6–14 [in Ukrainian].

15. *Shchebetun, I.S., Mikhaylina, T.V.* (2019) Zakhyst prav ditey na okupovanykh terytoriyakh: mizhnarodnyy dosvid ta ukrayins'ki realiyyi, politychne zhyttya. “Protection of Children’s Rights in

the Occupied Territories: International Experience and Ukrainian Realities”. *Political Life* 2, 33–37 [in Ukrainian].

16. *Dutsyk, D., Chernysh, V., Voronina, V., Ryuche, N., Moroz, I., Papernyak, O., Kalupakha, I.* (2019) *ABV. Zbroynnyy konflikt v terminakh (Putivnyk dlya Ukrayiny). ABV. Armed conflict in terms (Guide for Ukraine)*. Kyiv: Law Bulletin of the “KROK” University. 90 p. [in Ukrainian].

17. *Novakovs'kyi, P.M.* Dty zi zbroyeu u rukakh: zhakhlyvi realiyi suchasn oyi viyny. “Children with Weapons in Their Hands: the Terrible Realities of Modern War”. P. 681–684 [in Ukrainian].

18. *Yushkevych, O.H.* (2022) Mizhnarodni standarty shchodo uchasti ditey u zbroynnykh konfliktakh. “International Standards Regarding the Participation of Children in Armed Conflicts”. *Problems of Modern Police Science*. Kharkiv. P. 226–229 [in Ukrainian].

19. *Klymenko, O.* (2019). Zaluchennya ditey do uchasti v zbroynnykh konfliktakh: modeli ta metody verbuvannya (ukrayins'kyi dosvid). “Involvement of Children in Armed Conflicts: Models and Methods of Recruitment (Ukrainian experience)”. *Sociological Studies* 2 (15), 13–20. DOI: <https://doi.org/10.29038/2306-3971-2019-02-13-20> [in Ukrainian].

20. *Shvets', Ya.I., Sokolova, I.O.* (2022) Porushennya prav ditey pid chas viyny Rosiys'koyu Federatsiyeyu. “Violation of Children’s Rights during the War by the Russian Federation”. *Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Law series*. Issue 71. P. 99–103 [in Ukrainian].

UDC 342.78-056.2

Aliksieieva Olha,

Candidate of Juridical Sciences, Senior Researcher, Leading Researcher,
State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0003-3390-536X

Chysnikov Volodymyr,

Doctor of Juridical Sciences, Associate Professor, Chief Researcher,
State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0003-2020-7298

Lelet Serhii,

Candidate of Juridical Sciences, Senior Researcher, Head of the Department,
State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0001-6099-4121

Kozhuhar Oksana,

Candidate of Juridical Sciences, Senior Research Fellow,
State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-2234-781X

Yakubchik Tetiana,

Senior Research Fellow, State Research Institute MIA Ukraine,
Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0003-1415-5372

CHILDREN DURING HOSTILITIES AND ARMED CONFLICTS AS A SEPARATE CATEGORY OF SUBJECTS OF INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW

International human rights law protects children as a distinct category in armed conflict in a number of instruments, including prohibiting specific crimes against children. The main such document is the UN Convention on the Rights of the Child,

which the Russian Federation is also obliged to fulfill. Protection of children's rights during hostilities – Geneva Convention for the Protection of Civilian Population and IV Hague Convention on the Laws and Customs of War on Land. The peculiarities of children as a separate social group of the civilian population, as well as as a special category protected by special norms of international humanitarian law, are considered. It is obvious that the rights and interests of children affected by armed conflicts deserve special attention and special protection, because: children, growing and maturing during the period of military operations or conflicts, feel the influence and suffer from war much more than adults; it is extremely difficult for children to adapt to a conflict situation or react to its consequences; they need protection to a much greater extent than adults, which in peacetime is provided by the family, society, the state and the law. The main documents that enshrine the main principles of international law regarding children (in particular Child's Best Interests) during armed and military conflicts have been analyzed, and the reasons for certain actual ineffectiveness of its norms have been clarified, which, in turn, leads to the emergence of a number of problems in the protection of children's rights. who found themselves in the circumstances of war. An attempt was made to specify the legal status of children who suffered as a result of hostilities and armed conflicts, by distinguishing them as special subjects of international humanitarian law. An analysis of the proposals of modern scientists regarding the improvement of the mechanism of protection of children's rights during the war was carried out.

Keywords: children, humanitarian law, subject, international legislation on children, principles and postulates, violation of children's rights in conditions of war.

Отримано 12.10.2022